

II. Zarys osadnictwa na pograniczu dawnej Puszczy Bielskiej z Puszczą Białowieską

Na początku XI wieku większość ziem nad Bugiem i Narwią należała do państwa polskiego i była gęsto zaludniona przez Mazowszan. Wkrótce książęta ruscy po wyprawach w 1017, 1019, 1022, zapewne około 1041 roku opanowali ziemie nad Bugiem i górną Narwią, otwierając sobie drogę do ekspansji od południowego zachodu nad Niemen i na Jaćwież. Po opanowaniu ziem nad Bugiem do ujścia rzeki Nurzec wzniesli na nich wśród mazowieckich wsi swoje grody: *Mielnik*, *Drohiczyn* i *Suraż*. Przez nich lub jeszcze przez książąt polskich były zbudowane grody: *Bielsk*, *Brańsk*, *Kamieniec* i szereg mniejszych.

Najazdy jaćwieskie w XIII w. i następnie litewskie w drugiej połowie XIII oraz w 1324 roku zahamowały i cofnęły rozwój osadnictwa. Na wiele lat uległo zniszczeniu zasiedlenie ziem nad górną Narwią, a całkowicie i na stałe na terenie północnej części dzisiejszej Puszczy Białowieskiej i Ładzkiej.

Koniec wojen polsko-litewskich i napadów krzyżackich oraz trwalsze objęcie rządów przez książąt Wielkiego Księstwa Litewskiego pociągnęło za sobą dalsze wzmocnienie i rozwój osadnictwa ruskiego, a także pojawienie się nad Bugiem i Narwią osadników litewskich, a zapewne też i białoruskich. Ludność chłopska ruska w nowo zakładanych wsiach między Bugiem i Narwią była miejscowego pochodzenia ze starych wsi nadbużańskich i w niej stosunkowo szybko roztopiły się wpływy litewskie i białoruskie. W dalszym ciągu dopływała też ludność ruska z południa, z okolic starego *Kamieńca*. Leżał on w puszczy na drodze z Brześcia przez Szereszów na Litwę. Podlegała mu jeszcze w początkach XVI w. Puszcza Kamieniecka, nazwana później Białowieską. Jeszcze w 1518 r. zarządzał tą puszczą namiestnik kamieniecki, ale już w 1529 roku wspomniany jest leśniczy białowieski. *Dwór Białowieża*, wzmiankowany po raz pierwszy w 1409 r., stał w uroczysku *Stara Białowieża*.

W 1546 r. puszcza tworzyła wyodrębnioną jednostkę dóbr królewskich. Puszczy strzegli osocznicy mieszkający koło Kamieńca (we *Wnuczkach* i *Połowcach*), później przesuwani wraz z cofaniem się południowej i zachodniej granicy puszczy do coraz to nowych wsi. Dochód z jej bogactw czerpał król, ale też korzystali z niej uprawnieni do tego poddani włości kamienieckiej i chłopci z dóbr szlacheckich, nawet z odległych wsi koło Brześcia i Kamieńca. Była to ludność pochodzenia wołyńskiego i nadbużańskiego, która znalazła się pod rządami litewskimi. Szlachta, która tutaj otrzymywała nadania od książąt litewskich, była przeważnie ruskiego pochodzenia. Nie

zawsze można stwierdzić, czy przybyła ona z Wołynia czy z Białorusi i dlatego nie można ustalić która przeważała – ukraińska czy białoruska. Wiadomo tylko tyle, że obok miejscowych bojarów brzeskich, nadania w XV w. (od czasów Witolda) otrzymali panowie wołyńscy, białoruscy i mniej liczni litewscy (*Pacowie, Golimontowie*). Do swych nowych dóbr mogli sprowadzać osadników ze swych starych posiadłości.

Duże zagęszczenie miejscowej ruskiej ludności nie sprzyjało napływowi obcych osadników. Brak większej liczby Litwinów i Polaków uwidacznia się również w tym, że powstały tylko 2 i to późno, kościoły katolickie (w *Milejczycach* w 1529 r. i w *Wilanowie* w miejscu zwanym *Siemieniec* w 1527 r., w tym tylko ten ostatni był kościołem wiejskim), gdy cerkwi było 7. W ciągu XV w. osadnictwo idące od Brześcia dotarło aż do Boćków, a od strony Kamieńca sięgnęło granicy ziemi bielskiej i rz. Siporki wsiami królewskimi *Połowce* i *Suchory* (dziś cz. wsi *Stawiszczce*) i terenami dóbr *Wierchowicze*. Dla tego klina brzeskiego w 1516 r. lokowano miasto Milejczyce.

Okolo 1520 r. król polecił staroście bielskiemu założyć miasto *Kleszczele* (dostało prawo miejskie w 1523 r.) położone na drodze z Bielska do Brześcia na granicy ziemi bielskiej z brzeską. Zapewne też wtedy rozwinęła się kolonizacja tego odcinka pogranicza Puszczy Białowieskiej. Dobrami *Orla* i wsiami królewskiej włości kleszczelskiej osadnictwo przekroczyło w początku XVI w. rzekę *Orlankę* i dotarło od południowego zachodu do granicy Puszczy Białowieskiej. W XV w. powstał punkt

osadniczy *Narew*. Już w 1421 r. Władysław Jagiełło jadąc z Grodna na Wołyń zatrzymał się „*in flumine Narew*” i wystawił tam dokument. Ważniejsze stacje na drogach królewskich królowie zamieniali na miasta. W 1514 r. Zygmunt Stary polecił lokować miasto *Narew*, lecz powiodło się to dopiero kilkanaście lat później. Głównym obowiązkiem mieszczan była konserwacja mostów na *Narwi*.

Odległość i obszerny pas puszczy utrudniały Litwinom z *Trok* zarządzanie rozwijającymi się gospodarczo i demograficznie ziemiami nad Bugiem, *Narwią* i *Biebrzą*. Najpierw pojawili się osobni urzędnicy zwani *podlaskimi*: *bobrowniczy*, *leśniczy*, *lowczy*, a przede wszystkim *wojewoda podlaski* w 1513 roku (*Iwan Sapieha*). W 1520 r. formalnie utworzono nowe województwo nie dając mu w akcie erekcyjnym nazwy. Nowa nazwa: *Podlasze* – powstała wśród urzędników litewskich dla oznaczenia ziem w woj. trockim, leżących za puszczą wzdłuż granicy *Lachów* (tu = *Polaków*). Nazwa *Podljasze*, *podljaszskij*, a po łacinie *Podlachia*, *podlachensis* pojawia się dopiero na przełomie XV i XVI w., najpierw w źródłach litewskich [tu w znaczeniu Wielkiego Księstwa Litewskiego] pisanych po rusku (1495, 1513 r.), a następnie, początkowo rzadko, w źródłach polskich (od 1517 r.). W powszechne użycie wchodzi dopiero w okresie starań o przyłączenie *Podlasza* do Korony (od 1563 r.). Wtedy też wprowadzono ją do tytulatury królewskiej (1569 r.). Wysuwane niekiedy wyjaśnienie „pod lasem” – nasuwa wątpliwości językowe (byłoby: *Podlesie*, ros. *Podleśje*, łac. *Podlesia*).

Do dnia dzisiejszego w gwarach okolic Puszczy Białowieskiej wśród mieszkańców utrzymuje się nazwa *Pudłasze* jako określenie terenów leżących na zachód od Orzeszkowa, Hajnówki, Dubin i innych wsi. Mieszkańców zaś z miejscowości np. Nowego Berezowa, Nowego Kornina, Mochnatego, Czyż nazywa się *pudłaszami*. Według profesora Andrzeja Wyrobisza: *„Rozpowszechnienie tej nazwy [Podlasie – MK] od określenia podlasem w odniesieniu do interesującego nas terytorium w XVI w., a zwłaszcza po unii lubelskiej, miało zapewne wyraźny cel polityczny: chodziło o umotywowanie wyodrębnienia regionu podlaskiego nie tylko pod względem administracyjnym, ale także historycznym i kulturowym, i uzasadnienie oderwania go od Litwy i przyłączenie do Korony. Temu celowi służyły prawdopodobnie także próby odwoływania się do tradycji jaćwieskiej i budowania na tej tradycji regionalnej świadomości historycznej.”*

Na Podlasiu większość wsi (przede wszystkim wsie mazowieckie) za wzorem Mazowsza dawno była scalona i pomierzona, ale w dobrach królewskich były jeszcze tereny z rozproszonym osadnictwem. W 1533 roku królowa Bona wykupiła od kanclerza Olbrachta Gasztołda dobra królewskie na Podlasiu z Bielskiem, Brańskiem, Surazem, Narwią i Kleszczelami. Poleciała pomierzyć i osadzić wsie na czynszu. Data rozpoczęcia pomiaru nie jest jeszcze ustalona. Proces pomiaru, jak też osiedlania, trwał przez wiele lat i był parokrotnie wznowiany. Wsie już raz pomierzone, ponownie mierzono, dodawano im lub ujmowano włók.

Pomiare rozległej włości bielskiej rozpoczęto jeszcze przed 1540 rokiem, w wyniku czego zaginęło sporo starszych małych osad i utworzono wiele dużych, zwartych wsi. Miastu *Bielsk* wymierzono 6 wielkich wsi – przedmieść: *Augustowo*, *Młodzianowo-Stryki*, *Kościńno-Szastały*, *Stanisławowo-Widowo*, *Piotrowo-Parcewo* i *Spiczki*, w których skomasowano rozproszone osady. Nadane im w czasie pomiary nazwy przeważnie nie utrzymały się, ustępując miejsca starszym nazwom.

Również miasto *Kleszczele* otrzymało 5 wsi-przedmieść: *Dobra Woda* (dziś Dobrowoda), *Babice-Kuzawa* (dziś Kuzawa), *Trubianka* (dziś wieś nie istnieje, pole o tej nazwie występuje w obrębie wsi Kleszczele), *Nurzec-Czeremcha* (dziś *Czeremcha-Wieś*), *Kośna-Dasze-wicze* (dziś wieś *Dasze* i osada cerkiewna *Kośna*). Także wymierzono wsie we włości kleszczelowskiej, położonej przy granicy ziemi brzeskiej.

Przystąpiono równocześnie do kolonizacji Puszczy Bielskiej. Skomasowano osoczników i bartników we wsiach: *Krzywiatycze* (dziś *Krzywa*), *Koszewicze*, *Rakowicze*, *Czyżewicze* (dziś *Czyże*). Zasadlono gęściej ziemię nad rzeką Łoknicą i wzdłuż drogi z Bielska przez Milejczyce do Brześcia. Nowe osadnictwo objęło szerokim frontem puszcę od granicy włości kamienieckiej po rzekę Narew i poza nią aż do granicy włości bielskiej z dobrami zabłudowskimi i włością jałowską. Bliżej Bielska na ziemiach *Klejnিকowiczów* założono aż na 150 wólkach wielką wieś *Zygmuntowo* (dziś *Klejniki*) a dalej po obu stronach Narwi – osady: *Janowo*, *Kaczały*, *Święciciele* (dziś *Cieluszki*), *Trościanicę* (dziś *Trześcianka*,

wcześniej już przed 1504 r. był tu dwór), *Bielki* (*Białki*) i wieś *Dawidowo* (dziś *Dawidowicze-Strzelce*), w której osadzono strzelców, aby pilnowali granicy z dobrami *Zabłudów*. Na główny ośrodek wybrano, leżącą na skraju włości, terenów zasiedlonych i zachowanej puszczy, położoną na drodze do Grodna: *Narew*, którą obdarzono prawem miejskim w 1529 r.

Na południe od Narwi i wymienionych wyżej wsi, dworzanin królewski Ostafi Chalecki założył przed 1570 rokiem dalsze wsie, idąc od południa: *Witułtowo* (dziś *Witowo*), *Stok* (*Istok*), *Korytyska* (*Koryciski*), *Kornin* (dziś *Stare Kornino*), *Mochnate*, *Morze*, *Berezowo* (*Stare Berezowo*), *Zbucz*, *Kuraszewo*, *Kamień* i młyn *Wieżanka*. Ostatnie powstały wsie: *Jahodnik* (dziś *Jagodniki*), *Łoknica* (*Osówka*) i *Szostakowo*, które w latach 1566–1569 osadził leśniczy Hrehory Wołłowicz. Pod pozostałą resztą puszczy, ciągnącą się pasem wzdłuż granicy Puszczy Białowieskiej, założono wsie osoczników, bartników i strzelców: *Dubicze Osoczne*, *Kojły*. Nowo założone wsie wydzielono w odrębną jednostkę dóbr królewskich, zwaną leśnictwem bielskim, do którego przyłączono też *Dawidowo* (dziś *Dawidowicze*). Siedzibę leśniczego umieszczono w folwarku *Lady*, od którego resztę Puszczy Bielskiej później nazwano *Puszczą Ładzką*. W 1560 r. wymierzono pola *Narwi* i parę wsi na tych polach (*Makówka*, *Waniewo* i inne drobne).

Chłopi w tych nowych wsiach pochodzili ze starszych wsi bielskich i drohickich. Pomiarę i kolonizację swych dóbr równocześnie przeprowadzali możni panowie podlascy, między innymi także ci, którzy posiada-

li nadania na południu od Bielska, a mianowicie dobra *Boćki* i *Orla*, w których powstało w sumie ponad 20 wsi. Do 1569 r. osadnictwo doszło do linii wyznaczonej przez zewnętrzne granice pól wsi: Witowo, Istok, Jagodniki, Dubicze Osoczne, Szostakowo, Kojły, Kuraszewo, Kamień, Makówka, miasto Narew, Waniewo, Iwanki i Bielki, umacniając ilościowo i terytorialnie osadnictwo ruskie nadbużańskie aż poza rzekę Narew do granicy *Puszczy Wolpiańskiej* (zwanej później *Jałowską*).

Potem jeszcze do 1611 r. założono za wyżej określoną linią wsie: *Borek*, *Chytra*, *Nowe Berezowo*, *Nowe Kornino*, folwarczki *Bujakowszczyzna* i *Usnarszczyzna* w leśnictwie bielskim oraz wieś *Wieżanka*, w wydzielonej nowej królewsczyźnie – narewskiej. Powstało też tu w puszczy parę drobnych osad młyńskich i rybackich: *Waśki*, młyn *Łukasza* na rz. *Krzywcu* (dziś wieś *Krzywiec*) i może jeszcze inne. W granicach *Czyżewicz* wydzieliła się *Ohuła Łuszczewska* (dziś *Łuszczce*) i przed 1609 r. *Puciski* (dziś może *Nowinnik*). Po roku 1616 powstały tylko: wieś *Czyżyki*, osada *Ladka* albo obręb *Ledyrna*, folwark *Trywieże* (dziś wieś *Trywieża*), *Dorohatynka* (dziś *Doratynka*, przed 1627) i małe folwarczki dożywotników, zwane *Putyskami*. Dla nowych osadników fundowano w 1618 r. cerkiew w *Nowym Berezowie*. Tak więc do początku XVII w. osadnictwo dotarło do samej granicy *Puszczy Białowieskiej*, likwidując większą część *Puszczy Bielskiej*, która zachowała się tylko w łuku między rzekami Narwią, Narewką a granicą *Puszczy Białowieskiej*. Zob. niżej rozgraniczenie puszczy z 1559 roku opublikowane w książce: *Rewizja puszczy i przejść*

РЕВИЗІЯ

ПУЩЬ И ПЕРЕХОДОВЪ ЗВѢРИНЫХЪ ВЪ БЫВШЕМЪ ВЕЛИКОМЪ КНЯЖЕСТВѢ
ЛИТОВСКОМЪ, СЪ ПРИСОВОКУПЛЕНІЕМЪ ГРАМОТЪ И ПРИВИЛЕГІЙ НА ВХОДЫ
ВЪ ПУЩИ И НА ЗЕМЛИ,

СОСТАВЛЕННАЯ

Старостою Мстисбговскимъ Григоріемъ Богдановичемъ Воловичемъ
въ 1559 году,

СЪ ПРИЗНАВАНІЕМЪ

другой актовой книги, содержащей въ себѣ привилегіи, данныя
дворянамъ и священникамъ Пинскаго повѣта, составленной
въ 1554 году.

ПРИГОТОВЛЕННЫМЪ КЪ ПЕЧАТѢ

Начальникомъ Центрального Архива и его Помощниками,

ПОДАНЫ

ВИЛЕНСКОМУ АРХЕОГРАФИЧЕСКОМУ КОМИССИИ.

ВИЛЬНА

Въ типографіи Губернскаго Правленія.

—
1867.

zwierzyny w byłym Wielkim Księstwie Litewskim, z dołączeniem aktów i przywilejów na wchody w puszczy i ziemie, sporządzona przez starostę mstibogowskiego G. B. Wołowicza w 1559 r., Wilno 1867. Układ tekstu, język i pisownia jest zgodna z oryginałem na stronie 28. Por. obok stronę tytułową książki w języku rosyjskim.

Граница пуши Бѣльское зъ Бѣловѣжскою.

Починаеть ся граница отъ рѣки Нарвы. Отъ тое Нарвы рѣки великое Наровкою рѣчкою уверхъ, до рѣчки Величковки. А отъ рѣчки Величковки до рѣчки Крипицы. А Крипицою уверхъ до Юркова Городища. А отъ Юркова Городища до Койловой дороги. А Койловою дорогою до Фоницъ. А отъ Фоницъ тою жъ дорогою Койловою до рѣчки Вѣжанки. Отъ тое рѣчки Вѣжанки, край поль, заставуючи пушу поправу, а поля полѣву, ажъ до стѣны, ново отъ поль, волокъ, заложеныхъ копчами и грании старымп. Тамъ тою стѣною, заставуючи поля полѣву, а пушу по праву, ажъ до рѣчки Колашовки. Тою рѣчкою Колашовкою уверхъ грань идетъ водою ажъ до дороги Чижевичъ.

Тою дорогою Чижевичъ, отъ рѣчки Колашовки до Заболотья. Отъ того Заболотья до бору Сухого. Тымъ боромъ Сухимъ до рѣчки Лосиницы. Отъ тое рѣчки Лосиницы, край дороги тое жъ Чижевичъ, ажъ до рѣчки Хрубостовки, ажъ до бору Маковки. Отъ того бору Маковки, край дороги тое жъ Чижевичъ, до бору Порослого. Отъ того бору Порослого до рѣчки Кривца. Тымъ Кривцомъ рѣчкою у Нарву рѣку и до Городища Попова.

Znane jest również komisarskie rozgraniczenie Puszczy Bielskiej z Puszczą Białowieską z 18 lutego 1592 roku podane do ksiąg grodzkich Brzeskich w 1655 roku. Było podpisane przez Pawła Wiesołowskiego, Jana Chaleckiego i Malchera Kaminskiego. Do granicy Puszczy Bielskiej z Białowieską przybyli pan Wasilij Bukra-

А К Т Ы

ИЗДАВАЕМЫЕ

ВІЛЕНСКОЮ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЮ КОММИССІЕЮ

Томъ III

АКТЫ БРЕСТСКАГО ГРОДСКАГО СУДА

В И Л Ъ Н А

Въ типографіи Губернскаго Правленія.

—
1870.

ba – chorąży powiatu brzeskiego, pan Andrej Chełstowski, pan Krysztof i Sierafim Golimontowie, pan Jan Bałtazarowicz, pan Jan Pietrowicz i pan Matyj Surewicz Golimontowie, którzy będąc przy tej sprawie w Puszczy Białowieskiej z imieniaja Zwodskiego.

„... указовали передъ нами уходы свои и урочища тыхъ уходовъ, водлугъ стародавного уживанья продковъ своихъ менили, а меновите такъ ся въ себѣ мають, то есть: напервей отъ рѣчки Скорбославки до Володкова урочища краемъ пусчи Бѣльское, а зъ другое стороны водлѣ уходовъ его милости князя бискупа Луцкого, имѣнья Морозовицкого, краемъ лѣса Постолова, до урочища Жаджлару названого, отъ Жаджлару до урочища Дубины, краемъ пусчи Бѣльское, оттоль до Юркова городишча, отъ городишча до Поспилиъ до Криницы, отъ Криницы рѣкою Величковою до рѣки Наревки, а отъ Наревки до Минковичъ уходовъ, до села названого Скупю, отъ того лѣса до лѣса Щекотова, а отъ Щекотова до Акшолсова, якожъ обадва панове лѣсничіе, Бѣльскій и Бѣловѣскій, также и осочники обоого лѣсництва Бѣльского и Бѣловѣзкого, очевисто и згодне передъ нами признали тые входы въ пуши Бѣловѣской быть стародавные въ спокойномъ уживанью по тыхъ вровичахъ помененыхъ тыхъ земянъ воеводства Берестейского и продковъ ихъ и просили насъ, абыхмы того припоминанья ихъ и сознанья пановъ лѣсничихъ и осочниковъ передъ нами очевисто на письмѣ дали;... Писанъ у Корлахъ, року 1592 февраля 20”. [Akty izdawajemyje Wilenskoju archieografi-

czeskoju kommissijeju. Tom 3. Akty Brestskago Grodskago suda, Wilna 1870, s. 320–322]

W zasiedlaniu tych nowych wsi brała udział miejscowa ludność. Nazwy wsi *Nowe Kornino* i *Czyżyki*, wcale nie sąsiadujących z wsiami *Stare Kornino* i *Czyże*, podobnie też wsie *Nowe Berezowo* i *Stare Berezowo* wskazują na pochodzenie pierwszych ich mieszkańców z tych starych wsi, a także – na kierunek osadnictwa przesuwającego się z zachodu na wschód. Obcym elementem wśród osadnictwa ruskiego mogli być drobni dożywotnicy (starzy słudzy i niżsi urzędnicy dworu królewskiego i starostów), pochodzący z różnych stron Polski, obdarzani dożywotnią posesją opustoszałych włók chłopskich w starych wsiach, zaściankami (*Usnarszczyzna*, *Bujakowszczyzna*), oraz włókami na pograniczu puszczy, zwanymi putyskami, na których zakładali małe folwarczki. Przyłączenie w 1566 r. ziemi brzeskiej do nowoutworzonego woj. brzeskiego, a włączenie w 1569 r. zmniejszonego woj. podlaskiego do Korony, spowodowało osłabienie wpływów ruskich na Podlasiu i ostatecznie przerwało tutaj działalność urzędników litewsko-ruskich oraz napływ Litwinów i Białorusinów.

W XVI wieku po stronie brzeskiej postępowała kolonizacja części puszczy, należącej do dóbr *Kopciów* zwanej też Puszczą *Kopciowską*, w której m.in. powstała wieś *Opaka* oraz *Werstok*, *Kuraszewo* i *Wółkostawiec*, które wyodrębniono w małą dzierżawę. Obok nich założono wieś *Policzna* przy rzece tej samej nazwy i dalej na wschodzie *Omelaniec*, wsie osoczników, strzegących zachodniej części Puszczy Białowieskiej. Następnie przed

1631 r. ze względu na dojście osadnictwa podlaskiego do granicy tej puszczy, założono od zachodu nową wieś osocką *Orzeszkowo*. Wcinający się tu między wsie bielskie a Puszczy Białowieską klin osadniczy, ze względu na pozostanie go w ziemi brzeskiej, podlegał nadal wpływom ruskim z południa. Poza osocznikami z *Orzeszkowa* Puszczy Białowieskiej pilnowali także osocznicy z wsi położonych dalej na południe: z *Policznej*, *Omełańca*, *Daszewicz*, *Podomsza*, *Dmitrowicz*, *Czarnak*, a ze wschodu ze wsi *Chwałowo* i *Kletno*. W XVI w. (może koło 1594 r.) przeniesiono dwór królewski ze *Starej Białowieży* na dzisiejsze miejsce. Zbudowano tu młyn, który wraz z dworem stał się załóżkiem wsi *Białowieża*. Siedzibę leśniczego białowieskiego umieszczono w *Jamnie*.

Po 1639 r. osadzono, położoną jeszcze dalej na północnym zachodzie, wieś osocznicką *Dubiny*. Przed tym rokiem na północnym skraju Puszczy Białowieskiej, przy samej granicy woj. nowogrodzkiego i *dóbr Grodzisk*, mazowiecki rudnik Tomasz Wydra zbudował *rudnię na rzece Narewce*, dając początek miejscowości *Narewka*. Drugą rudnię przy ujściu Niemierzy do Narwi postawił Rusin Chilimon Charastowicz (Harastowicz, dziś zapewne Gorustowicz). Może po 1639 r. powstała w pobliżu wieś *Cichowola*.

Rozwijające się, na północ od górnej Narwi, drobne osadnictwo puszczańskie w borach bartnych (*Cisówka*, *Kruhle* – może dziś *Kruhły Lasek* koło Juszkowego Hrudu), osadach rybackich (*Izby Rybackie*, dziś *Rybaki* w gm. Michałowo, pow. białostockiego) oraz założenie przy ujściu rz. Łupianki do Narwi *rudy żelaznej* (potem

wieś *Rudnia*, dziś jest tu wodny Zbiornik Siemianówka) doprowadziło już w początku XVII wieku do zetknięcia się osadnictwa białoruskiego idącego od Wołkowyska z osadnictwem bielskim koło Narwi. W puszczy między górną Narwią a Narewką, nadanej w XVI w. kniaziom Massalskim, powstały w XVII w. (przed 1634 rokiem) wsie: *Narewka* (późniejsze *Horodyszczce*, dziś *Grodzisk*), *Lewkowo*, *Łuka* (dziś nazwa: *Nowa Łuka*, ponieważ siedziba dawnej wsi nad rzeką Narew została zatopiona przez Zbiornik Wodny Siemianówka, a jej mieszkańców przeniesiono w kierunku południowym od zalewu), *Siemianówka* oraz *Mikłaszewo* (wcześniej *Mikłaszówka*, poświadczona źródłowo w 1663 r.). Massalscy zapewne sprowadzili osadników ze swych starszych wsi, tj. z dóbr *Olekszyce* i *Brzostowica* nad dopływami Swisłoczy. Tą wyspą osadniczą dóbr *Grodzisk* i *Lewkowo* kolonizacja podgrodzińska przekroczyła od północy górną Narew i dotarła do brzegów Narewki, nad którą nastąpiło bezpośrednie zetknięcie się ludności białoruskiej znad Swisłoczy z ludnością ruską wołyńsko-brzeską.

Po zniszczeniach wojennych w latach 1655–1708 (najazd szwedzki 1655–1657, Siedmiogrodzian 1656–1657, insurekcja moskiewska 1658–1660, przechody wojsk litewskich i koronnych) odbudowywano ponownie stare osadnictwo i przywracano mu zdolności gospodarcze. Pokonanie zniszczeń gospodarczych i strat ludnościowych trwało wolno. Po ponownym zasiedleniu opustoszałych wsi podjęto jeszcze kolonizację dalszych resztek Puszczy Bielskiej. W pozostałości Puszczy Ładzkiej osadnictwo posuwało się od Kamienia i Trywieży.

ОРДИНАЦІЯ

КОРОЛЕВСКИХЪ ПУЩЪ

ВЪ ЛѢСНИЧЕСТВАХЪ БЫВШАГО ВЕЛИКАГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКАГО,

составленная по инструкціи короля Владислава 14-го комиссарами Виленскимъ
каноникомъ и королевскимъ секретаремъ Петромъ Далматомъ Исаяковскимъ
и Унитскимъ маршалкомъ Христофоромъ Вязозоромъ въ 1641-мъ году:

ВИЛНА.

Въ типографіи Штаба Виленскаго Военнаго Округа, на Большой улицѣ. Л. №200/10.

1871.

**Ordinacia puszczy i. k. mści leśnictwa
Białowieżskiego y Kamienieckiego. Roku
1639 miesiąca Octobra.**

(s. 169)

Dzierżenia i. mć. pana Gierharda
Denhofa — oekonomu Malbur-
skiego, starosty Koscierzyn-
skiego.

Poczyna się granica od wsi Orzeszkowa
ścianą główną od leśnictwa Bielskiego, przez
rzekę Leśnicę, kraiem lasu — Białego nazwa-
nego, do Judina błota; ztamtąd do rzeczki
Skrobosławki, do Dubin, do Sadka, uroczy-
sza Olchowego, do Powpiły, do Dzwodz-
kich dworzysza, pod wieś pana Masalskie-
go — nazwaną Lewkowo, do rudnika Wydry,
na rzece Narewie, do Osowego ostempu,
do uroczyusza Olchowego ostempu, gdzie
granica przypiera p. Karpia; ztamtąd do
Buiawego błota, do Rukowa uroczyusza y
rzeki Narwi Wielkiej; ta rzeka graniczy
puszczą k. j. mści z Świsłocką, ostawuiąc
puszczą k. j. mści z tej strone rzeki po pra-
wey ręce, a Świsłocką z tamte strone rzeki
Narwi po lewey ręce; ztamtąd nad rzeką
Narwą do Switlisz dworzysza, główną
ścianą do Żołobatych mostów po koniec
włok siół Radeckiego — Kletney, Halego y
Zułowa, do Beznieha uroczyusza. do Moli-

Ординація пуши его кор. мил. Бѣло- (s. 169)
вѣжскаго и Каменецкаго лѣсничествъ
данная въ 1639 году, Октябрѣ мѣсяцѣ.

Державы Гергарда Денгофа,
Мальбургскаго эконома, старос-
ты Костеринскаго.

Граница начинается отъ деревни Орѣшкова, главною стѣною отъ Бѣльскаго лѣсничества, чрезъ рѣку Лѣсницу, краемъ лѣса называемаго Бѣлымъ, къ болоту Юдину, отгуда къ рѣкѣ Скробославкѣ, къ Дубинамъ, къ Садку, до урочища Ольховаго, до Повпилы, до дворища Дзводскихъ, подъ деревню г-на Масальскаго, — называемую Левковымъ, къ руднику Выдры на рѣкѣ Наревѣ, къ Осовому оступу, къ урочищу Ольховаго оступа, куда прилегаетъ граница г-на Карця; оттуда къ Буявому болоту, до урочища Рукова и рѣки Великой Нарвы, эта рѣка составляетъ границу пуши его кор. мил. съ Свислоцкою, оставляя пушу его кор. милости по сию сторону рѣки по правой рукѣ, а Свислоцкую по ту сторону рѣки Нарвы по лѣвой рукѣ; отгуда по рѣкѣ Нарвѣ къ дворищу Свитлицу, главною стѣною къ Жолобатымъ мостамъ по конецъ уволокъ

czysez granicy, y puszczy Szereszowskiey, którą po lewey ręce, a puszczą k. i. mści po prawey ostawuiąc aż do Kalinowego korceza y uroczyseza Hruszki, także do rzeki Wieśni, która graniczy mieyskie Kamienieckie grunty do Osowego błota, do rzeki Białey y młynarzów Kamienikow na teyże rzece Białe, do Rumowania błota y uroczyseza Hwozdów, po koniec włok siola Rozkowki, mimo ostep Hłod nazwany y włoki siola Cwirkow, do rzeki Policzney, nad którą włoki siola Swiniei Woli przypieraia; ztamtąd po koniec włok siola Omelanca, do Popowego błota, do Bobinki rzeczki, ostawuiąc włoki siola Bobinek po lewey ręce, a puszczą k. i. mści po prawey ręce, do młynarzow Prokopowiczów na rzece Policzney, do wierchu Rytyckiego uroczyseza, gdzie grunty przypieraia im. pana Tryzny, podskarbiego w. x. Lgo, wsi Woynowki, które po lewey ręce, a puszczą k. i. mści po prawey ręce, ostawuiąc aż do Rytycz uroczyseza, mimo ostepu Soczywczyc Wierch y mimo Łoziczy ostep do włok siola Orzeszkowa, skąd się ściana główna zaczęła. (s. 170)

Радецкаго, деревнь—Клетной, Галего и Зулова, до урочища Безнѣга, до Моличницъ—границы и пуцы Шерешевской, которую оставляя по лѣвой рукѣ, а пуцу его кор. мил. по правой до Калиноваго Корча и урочища Грушокъ, а также до рѣки Вельни, которая отдѣляетъ городскіе Каменецкіе грунты до Осѣваго болота, до рѣки Бѣлой и мельниковъ Каменниковъ на той же рѣкѣ Бѣлой, до расчистки болота и урочища Гвоздовъ, по конецъ уволокъ села Розковки, мимо оступа—называемаго Голодомъ и уволоки села Цвирковъ до рѣки Поличной, къ которой прилегаютъ уволоки села Свиной Воли; оттуда (s. 170) къ концу уволокъ села Омелянца, до Поповаго болота, до рѣчки Бобинки, оставляя уволоки деревни Бобинокъ по лѣвой рукѣ, а пуцу его кор. милости по правой рукѣ до мельниковъ Прокоповичей на рѣкѣ Поличной, къ верху Рытицкаго урочища, куда прилегаютъ грунты г-на Тризны подскарбія вел. княж. Лит., деревни Войновки, которая по лѣвой рукѣ, а пуца его кор. мил. по правой, до урочища Рытичь, мимо оступа Сочивчича Верха и мимо оступа Лозичъ къ уволокамъ села Орѣшкова, откуда началась главная стѣна.

Porządek puszcze Białowież-
kiej, rozdzieloney na kwater 3,
także ostempów specyfikowa-
nie y osoczników postanowio-
nych na włokach pewnych y
powinno ściach ich.

Kwatera № 1-- Orzeszkowa.

W tej kwaterze ostempów głównych № 18,
a mniejszych ostempów № 23.

Ostempy główne:

1. Postołowo
2. Szokoiowo
3. Jabłonowo
4. Skupe
5. Dubite
6. Hayducki
7. Berezowo
8. Nieznanowo
9. Wielki las
10. Konik
11. Kotłowo
12. Smolatyn
13. Ozierzysz buda
14. Głęboki węgiel
15. Szmoydzin
16. Dziedow uhoł
17. Szackie
18. Perebył.

Te ostempy główne wszystkie całe, oprócz
Smolatyna ostempu, który wyrobiony.

Порядокъ пущи Бѣловѣжской, раздѣленной на три участка, также подробное означеніе оступовъ и осочниковъ, поселенныхъ на уволокахъ, и обь осочническихъ повинностяхъ.

Участокъ 1-й—Орѣшковъ.

Въ этомъ участкѣ 18 главныхъ оступовъ,
а 23 меньшихъ оступа.

Главные оступы:

1. Постолово
2. Щокоево
3. Яблоново
4. Скупо
5. Дубито
6. Гайдуцкій
7. Березово
8. Незнаново
9. Великій лѣсъ
10. Коникъ
11. Котлово
12. Смолятинъ
13. Озерищъ буда
14. Глубокій уголъ
15. Шмойдинъ
16. Дѣдовъ уголъ
17. Шацкое
18. Перебыль.

Эти главные оступы всѣ въ цѣлости, кромѣ оступа Смолятина, который выдѣланъ.

1. Jabłonow las
2. Jelanka
3. Peredelnica
4. U ruczaia
5. Mysłisza
6. Niedzwiednia
7. Kołbki nad rzeką
Przebyłą
8. Olszanka
9. Soczywczyc wierzh
10. Łozice
11. Kruhle
12. Okonickie błoto
13. Jamianka
14. Hlenisza
15. Stoczek
16. Leskowo
17. Zolnica
18. Stołpowisze
19. Ostrowki
20. Hnilec
21. Andrzejczyc stawy
22. Wyszółkowo
23. Hłod.

1. Яблоневъ лѣсъ
2. Елянка
3. Передѣльница
4. У ручья
5. Мыслища
6. Медвѣдня
7. Колбки надъ рѣкой Пребылою
8. Ольшанка
9. Сочивчичъ верхъ
10. Лозицы
11. Круглое
12. Оконицкое болото
13. Ямянка
14. Глинище
15. Сточекъ
16. Лѣсково
17. Зольница
18. Столповище
19. Островки
20. Гнилецъ
21. Андрейчичевы ставы
22. Вышолково
23. Голодъ.

Po założeniu w pierwszej połowie XVIII w. wsi *Kowela*, *Rzepiska* i folwarku *Kotłówka*, w latach 1765–1772 *Krzywiec* i *Grodzisko*, w latach 1772–89 *Kotówka*, *Wasilkowo*, *Holakowa Szyja* (dziś *Golakowa Szyja*), *Przybudek* (dziś *Przybudki*), *Krynica*, *Kutowa*, różnych osad leśnych (24 dymy), a w latach 1789–1800 *Chrabostówka*, *Kujawki* i *Borysówka*, dalsze zwarte zasiedlanie zakończyło się. Inne, późniejsze miejscowości założono na skraju puszczy, na polanach nad Narwią i Narewką (w latach 1772–1789 *Porosłe*, *Kapitańszczyzna*, *Ochrymy*, *Porpily*). Tymi wsiami zakończyło się osadnictwo w tej części ziemi bielskiej. Pozostała reszta Puszczy Bielskiej, pod nazwą *Puszcza Ładzka*, zachowała się do dnia dzisiejszego. Skrawki Puszczy Bielskiej, położone na południu wzdłuż granicy Puszczy Białowiejskiej zostały ostatecznie zniszczone. Najpierw przed rokiem 1765 założono wieś *Progale*, a potem *Wygodę*, *Pasiekę Dolną* i *Pasiekę Górną* (wsie *Dolna* i *Górna*, a po włączeniu do miasta Hajnówki powstały ulica *Dolna* i ul. *Górna*). Na wschód od wsi Jagodniki w lasach bartnych powstały wsie ogólnie nazwane *Pasieczniki Wielkie*, składające się z mniejszych części zwanych gwarowo: *Krašk'i*, *Miêski Liês*, *Stebk'i Sp'alany*, *Stebk'i* albo *Holonk'i* i inne nazwy pojedynczych kolonii, natomiast na północny zachód od wsi Jagodniki jest przysiółek *Pasieczniki-Siemivoloki*, gwarowo – *Sem'ivoloki* (zapisy gwarowe nazw części wsi pochodzą z lata 1962 roku).

W Puszczy Białowiejskiej kolonizacji nie prowadzono, była ona w dalszym ciągu szczególnie chronionym

terenem łowów królewskich. Tylko ze względu na potrzeby dworu Białowieży, osadzono przy nim między 1670 a 1696 wieś posiadającą na razie tylko 25 morgów ziemi. W puszczy były również niestałe osady, związane z przemysłem leśnym, smolarnie, potażnie itp.

W związku z reorganizacją systemu pilnowania puszczy, na skraju wzdłuż jej granicy dookoła osadzono (głównie po 1757 r.) strażników i strzelców w małych osadach, obejmujących przeważnie tylko 1 dym (dom). Wskutek tego powstało szereg drobnych osad, najgęstszych wzdłuż granicy Puszczy Białowieskiej z osiedloną już wcześniej Puszczą Bielską. Według „Opisania puszczy” z roku 1796 istniały tu następujące osady tego typu, idąc z południa na północ: *Starzyna*, *Kruhle* (*Wiluki*), *Długi Bród*, *Witowo*, *Jakubowo*, *Wierzchowskie*, *Poryowo*, *Judzianka*, *Leśna*, *Kozi Pereskok*, *Hajnowszczyzna*, *Sawiny Hrud*, *Postołowo*, *Sorocza Nózka* (obrub przy wsi Nowosady), *Perechod w Gnilcu* (dziś przysiółek *Przechody*), *Smolany Sadek*, *Holakowa Szyja* (dziś przysiółek wsi Wasilkowo – *Golakowa Szyja*). Z północnej strony Puszczy Białowieskiej nad rzeką Narewką założono osady strzelców i strażników: *Podlewkowie* (wcześniej: *Pod Lewkowem*), *Suszczy Borek* (wcześniej w źródłach historycznych: *Suczy Borek*, *Suchi Borek*, zaś nazwa potoczna, gwarowa brzmi – *Suchodoły*, od osiadłego tu strażnika *Niczypora Suchodoły*), *Minkówka*, *Stoczek pod Narewką*, *Świnoryje* (dziś *Świnoroje*), a dalej na wschód i północny wschód powstały podobne osady: *Huszczar* lub *Huszczewina* (dziś *Guszczewina*), *Pasieki* i *Babia Góra*.

W drugiej połowie XVIII wieku założono na zachodnim skraju Puszczy Białowieskiej wieś *Lipiny* w 1758 r., *Smolany alias Nowosady* około 1763 r., wieś osocznicką *Augustow(o)* czyli *Gnilec* poświadczoną w rękopisie z 1786 r., a na polanie od północy wieś *Skupowo* figurującą w tymże źródle, zaś za Narewką przy granicy około 1758 r. osadzono wieś *Olchowkę*. W głębi puszczy rozwinęły się 3 duże osady budników i popielarzy: *Masiewo*, *Teremiski* i *Popielewo*, które w 1790 roku liczyły łącznie 73 chałupy. Osady te po likwidacji wypalania popiołu i potażu zamieniono w 1792 r. na wsie. W uroczysku *Szczekotowo* i *Pogorzelce* w XVIII w. powstała podobna wieś *Budy*, na polanie białowieskiej przed 1790 r. założono wsie: *Stoczek*, *Podolany* i *Zastawa*. W Narewce na miejscu rudy założono folwark i małą wieś z kościołem fundowanym w 1777 r. a uposażonym w wieś *Zabłotczyzna*, na wcześniejszym uroczysku o tej nazwie. Ostatni etap rozwoju osadnictwa w Puszczy Białowieskiej przyniósł trochę nadań króla Stanisława Augusta różnym osobom – polan, wytrzebisk i budzisk.

W tych nowych wsiach i osadach strzeleckich w Puszczy Białowieskiej i Puszczy Bielskiej osiadała miejscowa ludność ruska, ale pojawili się też Mazowszanie (Polacy) wśród budników puszczańskich i strzelców (np. *Łapiński*, *Chojewski*, *Kuczyński*, *Targoński*, *Wiszniewski*) oraz wśród chłopów w *Tyniewiczach Małych*, *Doratynce* i *Kaczalach* (*Ostaszewski*, *Pogorzelski*, *Świętochowski*). W puszczy Polacy osiedleni byli głównie we wsiach *Budy*, *Pohorelec* (dziś *Pogorzelce*), *Teremiski* i *Masiewo*. Z autopsji wiadomo, iż wielu nosicieli wymie-

nionych nazwisk, zamieszkałych do dziś w tych wsiach, jest wyznania prawosławnego i utożsamia się z narodowością białoruska lub ukraińską, pomimo swoich po polsku brzmiących nazwisk.

Stosunki etniczne i językowe na badanym terenie na ogół pozostawały niezmiennie aż do 1914 roku. Od 1915 roku większość ludności prawosławnej została zmuszona do ewakuacji w głąb Rosji. Zdziesiątkowana chorobami, głodem, działaniami wojennymi, niecała powróciła po kilku latach. Rządy niemieckie w czasie I wojny światowej (od 1915 do początku 1919 roku), charakteryzujące się dużymi kontrybucjami i rabunkową gospodarką, pozostawiły zakłady przemysłu drzewnego (tartaki, destylarnie) w osadach podpuszczańskich, do których ściągала ludność z różnych stron. W Hajnówce, ze względu na dogodne położenie przy linii kolejowej i warunki surowcowe, Niemcy już w sierpniu 1915 r. założyli tartak ruchomy pod gołym niebem. Gdy w 1916 r. spalił się on, rozpoczęto budowę nowego olbrzymiego tartaku, który wraz z zakładami przemysłowymi powstałymi w jego sąsiedztwie, stanowił kompleks tak zwanych Zakładów Eschericha. Przy Zakładach Drzewnych Administracja Lasów Państwowych wybudowała dużą kolonię robotniczą. Do zakładów Eschericha należała także zbudowana w latach 1916–1918 pod kierunkiem inż. Zeissa fabryka spirytusu drzewnego. Przerabiała ona drzewo liściaste (przede wszystkim – brzozone i grabowe) produkując spirytus drzewny, kwas octowy i węgiel drzewny. Do większych przedsiębiorstw Hajnówki należała fabryka firmy Terebenthen, produkująca

terpentynę, smołę i karbolineum drogą chemicznej przeróbki drzewa. W obrębie Puszczy Białowieskiej fabryka posiadała 13 mniejszych smolarni i terpentyniarni.

Kilka tysięcy jeńców było zajętych przy ścinaniu drzewa. W kilku miejscach puszczy: *Czerlonce*, *Grudkach* i innych zbudowano baraki dla jeńców. W pierwszych latach powojennych pracowali w puszczy w miejscu dawnych jeńców tzw. „bałachowcy”, tj. żołnierze rosyjscy z byłej armii generała Bałachowicza. W 1921 r. *wieś Hajnówka* liczyła 40 domów i 748 mieszkańców, a *osada fabryczna Hajnówka* 17 domów i 287 mieszkańców. Rozrastały się też osady fabryczne *Stoczek*, *Czerlonka*, *Narewka*, w których podobnie jak i w Hajnówce osiedliło się wielu Polaków. Okres I wojny światowej, rozwój przemysłu drzewnego, przymusowa ewakuacja ludności prawosławnej w głąb Rosji oraz rządy sanacyjne w Polsce po odzyskaniu niepodległości, były przyczyną pewnych zmian w stosunkach etnicznych i religijnych na badanym terenie, spadku liczby prawosławnych a wzrostu chrześcijan katolików. Większe zmiany wywoływał jednak powszechny proces wzrostu wpływów polskich na całą ludność wiejską poprzez szkolnictwo, służbę wojskową, sezonową pracę, polonizację wszystkich urzędów, prasę, książki, radio i telewizję oraz wzrost liczby Polaków w miastach. Pomimo wszystko miejscowe gwary wschodniosłowiańskie trwają jeszcze w wielu wsiach i miasteczkach.

Przyjęta przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* (Dziennik

Ustaw RP Nr 17, Warszawa, dnia 31 stycznia 2005 r., Poz. 141) może opóźnić a nawet zahamować proces asymilacji i polonizacji mniejszości narodowych i etnicznych, spowodować rozwój bilingwizmu u osób należących do tych mniejszości, będzie sprzyjać w dążeniu do zachowania tożsamości narodowej, swojego języka, kultury i tradycji. Realizacja celów powyższej Ustawy będzie jednak zależała od konkretnych ekip rządzących w kraju.